

УДК 94(477.54-21)“1917/1991”:81‘ 373.21

М. Ю. Тахтаулова

КЛАСИФІКАЦІЯ АДРЕСНИХ УРБАНОНІМІВ РАДЯНСЬКОГО ХАРКОВА ЗА ДЖЕРЕЛАМИ НОМІНАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу адресної урбанонімичної мапи радянського Харкова на підставі класифікації урбанонімів за джерелами номінації. Авторка окреслила тенденції формування та реконструкції урбанонімичного простору міста за радянської доби. Охарактеризовано трансформацію топонімів, які відображали зміни акцентів в ідеологічній політиці союзного та республіканського керівництва: пропаганда пролетарського інтернаціоналізму, індустріалізації, науково-технічного прогресу, формування культу особи Й. Сталіна та подолання його наслідків, творення інших громадянських культів: Великого Жовтня, Великої Перемоги.

Ключові слова: урбанонім, топонім, джерело номінації, ідеологія, топонімична політика, Харків.

Адресні урбаноніми є невід’ємними елементами топонімичної системи міста, одним з ключових маркерів національної ідентичності мешканців та державної належності населеного пункту. Саме тому регулювання урбанонімичного простору містить потужний потенціал для ідеологічної політики будь-якого політичного режиму. Найбільш активно цим ресурсом користувались уряди тоталітарних держав. Дослідження адресної урбанонімії радянської доби є важливою групою історичних досліджень, які дозволяють здійснити більш глибокий аналіз ідеологічних, політичних, економічних процесів, що відбувались у СРСР і союзних республіках у цей період. Варто визначитися, що у даній статті під термінами адреса урбанонімія або годоніми розуміємо сукупність об’єктів вулично-дорожньої мережі міста; геонім – узагальнююче поняття для назв вулиць, майданів, ліній, алей, бульварів, доріг, набережних, провулків, проспектів, проїздів тощо, тобто для найменованих містобудівних об’єктів, що забезпечують транспортні та пішіходні зв’язки між житловими районами, а також між житловими районами і промисловими зонами, громадськими центрами, кварталами.

На сучасному етапі переважна більшість досліджень адресної урбанонімії мають регіональний характер. До питання топонімичної політики влади, формування міського культурного простору Харкова звертався у своїй монографії та окремих статтях В. Кравченко [1, 2]. Соціолог Л. Малес приділяла увагу дослідженню урбанонімичного простору Києва, зокрема його трансформації під впливом ідеології у ХХ столітті [3]. Також професійно-виробничій групі адресних урбанонімів Києва присвятив свою статтю Д. Данильчук [4]. Історичний простір Бердичева опинився у центрі уваги О. Мосієнка [5]. Отже, питання генези харківської топоніміки радянської доби потребує ґрунтовного наукового аналізу та фахової розробки.

Для характеристики адресної урбанонімії радянського Харкова нами було використано метод класифікації урбанонімів за джерелами номінації. Такий підхід дав змогу прослідкувати низку змін урбанонімичної мапи Харкова, виявити особливості трансформації та формування топонімії міста. Для встановлення джерел номінації харківських геонімів були використані списки вулиць за 1925, 1936, 1938, 1954, 1959, 1973 та 1989 роки [6, с. 273-291; 7, с. 1-44; 8, с. 25-120; 9, с. 5-143; 10, с. 12-448; 11, с. 35-390; 12, с. 5-182].

Групу імперських урбанонімів об’єднує важлива ознака: вони виникли на іншому історичному ґрунті. На відміну від інших груп, які демонстрували тенденцію до зростання, в даному випадку, спостерігається їх зменшення. Це, до деякої міри, пов’язано з об’єктивним фактором збільшення кількості геонімів, у результаті чого відносна кількість таких назв зменшувалась. З іншого боку, влада планомірно перейменовувала імперські назви як застарілі. Так, майже повністю зникли урбаноніми, що у своєму джерелі номінації містили релігійний компонент або імена представників царської сім’ї. У повоєнний час на хвилі повернення до пропаганди окремих елементів російсько-імперської спадщини, міський топонімичний ландшафт зазнав часткової зворотної трансформації [2, с. 261]. Деяким вулицям, майданам та провулкам Харкова повернули колишні назви. Саме цим пояснюється незначне збільшення кількості таких урбанонімів у 1954 році порівняно з 1938. Схожа трансформація відбувалась й у Києві у 1944 році. Як зазначає дослідниця Л. Малес, повернення низці вулиць колишніх назв пов’язаний зі сплеском патріотизму у щойно звільненому місті, та ревізією перейменувань здійснених в революційному запалі. Тоді до топонімичної мапи Києва повернули Володимирську, Межигірську, Байкову [3, с. 119].

Радянські ідеологічні маркери. Топоніми, що характеризували радянську епоху, її атрибутику, героїку, маркували комуністичну ідеологію, було об’єднано у групу радянських ідеологічних маркерів. Кількість таких топонімів неухильно зростала. У пропорційному відношенні до загальної кількості геонімів, частка таких урбанонімів становила 2,4-13,4 %. Серед них Більшовицька, Вільної Праці, Колективна, Комінтерну, Незаможницька, Профінтернівська, Профспілкова тощо. Характерно, що у своїй топонімичній політиці влада застосовувала назви-контрасти, наприклад колишня Дворянська вулиця стала Незаможницькою, а вулиця Міщанська стала Громадянською [8, с. 78, 40]. До речі, така практика застосовувалась, наприклад, у Ленінграді: вулиця Дворянська – Сільської Бідноти, а Міщанська вулиця, як і у Харкові, перейменована у Громадянську. Втім, подібний підхід не можна назвати універсальним [13, с. 80].

Окремо зазначимо урбаноніми названі на честь річниць та свят. До цього переліку потрапили у тому числі назви, які не мали безпосереднього стосунку до історії більшовицької партії або Жовтневої революції, проте використовувалася як символи у радянській пропаганді. Серед них годоніми та агороніми Дев’ятого Січня, Революції 1905 року, Грудневого Повстання, Лютневої Революції, Жовтневої Революції, Першого Травня, Першої Маївки, Першотравнева, П’ятдесятиріччя СРСР, П’ятдесятиріччя ВЛКСМ та безліч інших. В

цілому їх кількість незначна – 0,4-1%, однак, переважна більшість з них є магістральними вулицями, що поєднують райони міста.

Серед символічних радянських топонімів значне місце посідають так звані “червоні” урбаноніми. У 1920-1930-ті роки спостерігається сплеск номінацій та перейменувань з приставкою червоний. Аналіз списків вулиць показав, що у 1925 році таких урбанонімів було 6 (0,7%), а вже у 1938 їх кількість збільшилась до 44 (2,8%). Серед них годоніми Червона, Червоного Пахаря, Червоного Міліціонера, Червоного Студентства, Червоної Зірки тощо [8, с. 62-65]. Також “червоніли” назви адміністративних районів Харкова: Червонозаводський та Червонобаварський. Однак, мода на цей маркер комуністичної епохи згасала. Вже у списку вулиць 1954 року їх залишилося 20 (1%). Протягом наступних десятиліть їх кількість суттєво не збільшувалась.

Маркери “Великої Вітчизняної війни”. У міській топоніміці поряд з увічненням В. Леніна та Жовтневої революції, з початку 1960-х років активно формувалась історична пам'ять про “Велику Вітчизняну війну”. Сталінська доктрина “Великої Перемоги радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками” дбайливо культивувалась радянською пропагандою та була одним з ключових елементів легітимізації влади. Це штучно створена схематизована, спрощена, обмежена хронологічно та територіально, позбавлена контраверсійних історичних фактів доктрина, дозволила радянській владі створити позитивний для сприйняття міф. Різноманітними інструментами впливу на суспільну свідомість, у тому числі й засобами топоніміки, радянський режим зміг міцно вкоренити “Велику Вітчизняну війну” в історичну пам'ять народів СРСР [15].

У монументальній пропаганді та топоніміці, пов'язаних з подіями війни, на перший план вийшли героїзація антинацистського Руху Опору та визволення Харкова. Показовим прикладом цього стало створення до 60-тої річниці Жовтневої революції величезного меморіального комплексу Слави на околиці міста у Лісопарку та відкриття пам'ятника Воїну-визволителю на вулиці Двадцять Третього Серпня.

Кілька топонімів несуть інформацію про пам'ятні дати та події – вулиця Двадцять Третього Серпня, проспект Перемоги; військові з'єднання та підрозділи – вулиця Харківських Дивізій, вулиця Гвардійців Широнінців, Панфіловців. Суттєво зростає показник кількості топонімів, що відображали героїку “Великої Вітчизняної війни”. На 1954 рік знаходимо лише 4 топоніми, а 1973 року їх вже 29.

Антропоніми. Серед нових урбанонімів значну питому вагу здобули персональні назви – антропоніми. В загальному масиві їх кількість збільшується від 8,3 до 23,2%. Цей пласт топонімів значний, тому доцільно його поділити на підгрупи.

До першої підгрупи антропонімів віднесемо назви, які у своєму джерелі номінації відобразили імена діячів іноземного комуністичного руху. Саме з ними пов'язані перші перейменування харківських вулиць, що відбулися майже одразу після встановлення радянської влади. Постановою Виконавчого Комітету Ради робітничих депутатів були перейменовані вулиця Сумська у вулицю Карла Лібкнехта, а Павлівська площа стала площею Рози Люксембург. У листопаді 1922 року харківський топонімічний ландшафт поповнився іменами головних ідеологів комунізму Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Втім, у майбутньому влада майже відмовилась від вшанування пам'яті діячів іноземного комуністичного руху. Більше того, у повоєнний час відбулась часткова зворотна трансформація топонімічного середовища, що характеризувалась тенденцією до повернення дореволюційних назв. Так, вулиця Карла Лібкнехта знову стала Сумською, а Клари Цеткін – Римарською. Аналіз списків вулиць Харкова 1920-30 років показав тенденцію до зростання топонімів пов'язаних з іменами діячів міжнародного комуністичного руху з 7 до 29. Однак, це лише 0,8 – 2,4% топонімів від загальної кількості. Незважаючи на таку скромну кількість, урбаноніми цієї групи зайняли вагоме місце у суспільній свідомості харків'ян. Іменами діячів іноземного комуністичного руху номінували центральні вулиці та майдани міста. В 1950-80 роках їх кількість залишалася сталою – 15 або 0,7%.

До другої підгрупи антропонімів належать імена державних діячів різних рівнів. Мабуть жоден населений пункт у Радянському Союзі не зміг уникнути топонімів названих на честь Володимира Леніна. Увічнення його імені розпочалося майже відразу після смерті. Так, Лелюківський провулок на Холодній горі було перейменовано у Ленінський. У 1936 році колишня вулиця Досекіна на Шатилівці, стала вулицею Володимира Леніна. Згодом з'явився проспект Леніна, проспект, вулиця, провулок та в'їзд Ілліча.

Станом на другу половину 1930-х років харківська топонімічна мапа відобразила чи не весь список членів Політбюро ЦК ВКП(б). Саме в ці роки спостерігається найбільший відсоток (6,8%) таких топонімів. Вулиці Броненосця Потьомкіна, Корсиківська та Чугуївське шосе були об'єднані у проспект Сталіна [14, арк. 37]. Урбанонімічний простір заряснів іменами К. Ворошилова, А. Жданова, С. Кірова, В. Куйбишева, С. Орджонікідзе, С. Косіора, В. Молотова, М. Калініна, А. Мікояна, Л. Кагановича, В. Чубаря, Л. Берії [14, арк. 37, 38, 40, 41, 45- 48]. Увічнили й імена інших соратників Сталіна. Так іменами М. Єжова та С. Будьонного було названо відразу кілька геонімів [14, арк. 37].

Характерною рисою топонімічної політики радянської влади було увічнення живих, та щойно померлих партійних та державних діячів. Ми вже наводили численні приклади номінації іменами на той час живих людей. До випадку щойно померлих радянських діячів можна навести номінацію вулиць Ганни, Іванова і Петровського. Ганна Хоперська відома як активна учасниця становлення радянської влади на Харківщині. 2 травня 1920 року вона померла від тифу, а вже 14 травня Петинсько-Журавлівський районний КПУ прийняв рішення про перейменування Клеменівського саду та Царицинської вулиці на її честь. Андрій Іванов помер 10 червня, а вже 28 червня 1927 року у газеті “Пролетарій” опублікували замітку з приводу рішення міськвиконкому про вшанування пам'яті секретаря Президії ЦВК СРСР. Поступилися вулицею Ветеринарною. Інший приклад – вшанування пам'яті Г. Петровського, який помер 9 січня 1958 року, а вже через три тижні виконком міської ради перейменував на його честь вулицю Басейну в центрі Харкова [10, с. 149]. Практика номінації та перейменування іменами живих державних, громадських та культурно-освітніх

діячів припинилася тільки з указом Президії ВР СРСР від 11 серпня 1957 року. Але з цього правила також були виключення, зокрема для космонавтів Ю. Гагаріна та Г. Титова.

У міському урбанонімичному просторі Харкова зберігся значний пласт топонімів, який і сьогодні активно продовжує формувати історичну пам'ять та історичну міфологію "Великої Вітчизняної війни". Джерелом номінації цих урбанонімів стали імена Героїв Радянського Союзу та учасників Другої світової війни. Почесне місце у пантеоні харківського Руху Опору зайняв Іван Бакулін. У травні 1945 року секретар Харківського підпільного обкому КП(б)У був нагороджений орденом Леніна. До 20-ї річниці перемоги І. Бакуліну присвоїли звання Героя Радянського Союзу, а до 30-ї річниці визволення Харкова, вулиця Інженерна на Шатилівці була перейменована на його честь. З нагоди 40-ї річниці Перемоги, харківський топонімичний наратив поповнився іменем Олександра Зубарева. Одну з нових вулиць у Роганському житловому масиві було названо на його честь. Дослідниця пам'яті Другої Світової війни І. Склокіна зазначає, що у брежнєвські часи спостерігається певне додаткове включення до публічного простору історій про жінок-учасниць Руху Опору [16, с. 213]. Це засвідчило зміщення акцентів під час офіційних урочистих заходів в бік актуалізації участі жінок у війні, апелювало до людських почуттів. За приклад може служити вшанування пам'яті Галини Нікітіної, Марії Кисляк та Лялі Убийвовк, іменами яких назвали колишні вулиці Цегляну, Леднянську та Данилівську відповідно.

У Харкові топонімичні маркери, що увічнювали пам'ять Героїв Радянського Союзу масово почали з'являтися в 1960-ті роки. Щоправда, нечисленні перейменування мали місце і раніше. У списку вулиць міста Харкова за 1954 рік нами було нараховано 23 топоніми, які найменовані на честь Героїв Радянського Союзу, що отримали це звання за участь у "Великій Вітчизняній війні". У 1962 році згідно з рішенням виконкому Харківської міськради топонімичний ландшафт міста відобразив відразу вісім імен Героїв Радянського Союзу. Серед них генерали А. Сохор та Л. Доватор, майор Е. Асхаров, капітан О. Ярош, лейтенанти П. Широнін та М. Гомоненко, молодший лейтенант А. Добродецький. 1965 року цей перелік доповнився ще іменами І. Танкопія, С. Тарханова, Є. Гуданова, Г. І. Ковтуна, П. Дзюби, Т. Ромашкіна.

У 1980-х роках у міський урбанімічний простір вписали імена маршалів П. Батицького й Я. Федоренка, письменника, журналіста, кореспондента газети "Правда" С. Борзенка. Наприкінці десятиріччя розгорнулася кампанія з метою увічнення імені маршала Г. Жукова. Збереглися звернення від ветеранів до міської ради з пропозицією перейменувати кілька урбанонімів на честь Г. Жукова. Рішенням міськвиконкому від 14 лютого 1990 року перейменовували вулицю Шістдесятиріччя СРСР у проспект Маршала Жукова [17, арк. 152].

Взагалі, протягом 1950-70-х років спостерігається тенденція щодо зростання кількості топонімів, які у своїй номінації завдячують іменам героїв часів Другої світової війни. Так, у 1954 році – їх 39, а у 1973 – вже 84. Втім, варто зазначити, що таке зростання іменних урбанонімів пов'язане не тільки з наростаючою героїзацією культури війни, але ще й з тим, що ці люди помирали, а відповідно після смерті їх імена глорифікувалися.

У групі антропонімів виділено підгрупу топонімів, що своїм джерелом номінації завдячують іменам відомих діячів науки та першовідкривачів. Протягом 1925 – 1973 рр. їх кількість неухильно збільшується, відповідно з 9 у 1925 році, до 100 топонімів у 1973. Вказані цифри додатково засвідчують про перетворення Харкова на потужний науковий центр. У назвах харківських годонімів увічнено прізвища багатьох академіків. Високий рівень концентрації таких топонімів спостерігається у селищі П'ятихатки, де знаходиться Харківський фізико-технічний інститут. Тут розміщено геоніми названі на честь І. Курчатова, А. Вальтера. В інших районах міста збережено пам'ять про академіків І. Павлова, М. Барабашова, Г. Проскуру, О. Білецького та інших. Успіхи Радянського Союзу в освоєнні космосу також знайшли своє відображення у топоніміці Харкова. На початку 1960-х років з'явилися характерні урбаноніми: проспект Гагаріна, вулиця Титова тощо.

Пласт топонімів, що уособлює імена діячів культури та мистецтва широко представлений у харківській топоніміці. Вказана підгрупа топонімів зберігала тенденцію до неухильного зростання протягом 1925-1973 років. Кількість годонімів та агоронімів збільшилась від 29 до 175, що відповідає 3,3-7,6 %. Зазначимо, що влада номінувала урбаноніми іменами як діячів радянської епохи, так й імперської. Серед них годоніми на честь М. Балакірева, М. Горького, О. Вишні, М. Рильського, Д. Бідного. О. Довженка, Н. Ужвій, К. Шульженко тощо. Під час відзначення сторіччя з дня смерті видатного українського поета Т. Шевченка, на його честь перейменовували об'єднані вулиці Белгородську і Журавлівську. На думку деяких дослідників, імена діячів культурно-мистецької сфери обиралися також з ідеологічних міркувань. Зокрема, О. Мосієнко зазначає, що у Бердичеві увічнювалися імена письменників чия творчість вважалась спільною україно-російською спадщиною: М. Гоголь, В. Короленко; або так звані "революціонери-демократи" – Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, Т. Шевченко [5, с. 36]. Соціолог Л. Малес у статті присвяченій урбанонімії Києва ХХ століття наводить схоже спостереження [3, с. 121].

Відносно невеликою є група антропонімів, що у своїй номінації завдячує іменам діячів революційного та національно-визвольного рухів. Серед них імена декабристів: М. Муравйова, М. Бестужева, П. Пестеля; революційних діячів: Ж. Марата, М. Робесп'єра, О. Матюшенка, П. Шмидта, А. Желябова, І. Каляєва; представників антифеодального повстанського руху: О. Пугачова, С. Разіна та інших. У 1954 році з нагоди 300-річчя Переяславської ради, урбанонімичний простір Харкова поповнився іменем Б. Хмельницького [9, с. 16]. В роки "відлиги" влада у своїй топонімичній політиці звернулася до історичних діячів регіонального (слобожанського) значення. Так, у списку вулиць 1954 року зазначено бульвар імені Івана Каркача [9, с. 19]. Аналіз списків вулиць Харкова виявив тенденцію до зменшення кількості імен діячів революційного та національно-визвольного рухів на топонімичній мапі міста. З 87 топонімів у 1959 році, у 1973 залишилося 61.

Якщо порівнювати питому вагу харківських урбанонімів за джерелами номінації у групі антропонімів, то перевагу мають імена саме діячів культури та мистецтва (175 або 6,7%), далі партійні та державні діячі, тому числі, й міжнародного робітничого й комуністичного руху (154 або 5,9%), третіми за кількістю геонімів

посідають топоніми названі на честь діячів науки та першовідкривачів (100 або 3,8%), імена Героїв Радянського Союзу носили 84 топонімічні об'єкти Харкова або 3,2%. Найменшою за кількістю антропонімічною підгрупою топонімів виявилась підгрупа діячів революційного та національно-визвольного рухів. Їх кількість на 1973 рік становила 61 (2,3%). Зазначимо, що з 1950-х по 1970-ті роки спостерігалось зменшення кількості таких топонімів. Пояснити таку тенденцію можна тим, що у своїй топонімічній політиці влада віддавала перевагу іменам та подіям недалекого, вже комуністичного минулого, та героїзації подій "Великою Вітчизняної війни".

Професійно-виробнича група. Нагадувати громадянам Радянського Союзу, що вони живуть в індустріально-розвинутій країні мала група професійно-виробничих топонімів. У 1920-х роках кількість таких топонімів незначна. Проте у роки перших п'ятирічок вони набули особливої популярності, їх кількість стрімко зростає: 20 (2,4%) у 1925 році, проти 123 (7,8%) у 1938. У списку масових перейменувань та номінацій 1936 року знаходимо безліч тому прикладів. Район Харківського Тракторного заводу маркували провулок Електромеханічний, вулиці Енергетична, Індустріальна, Станкобудівельна, Тепловозна. Тут можна говорити про формування певного топонімічного ансамблю назв за змістовною ознакою. Подібні назви зустрічалися в інших районах: Авіаційна, Авіахімічна, Арматурна, Телефонна та інші [14, арк. 37, 38, 40-41, 45, 47]. До цієї групи топонімів нами були віднесені назви професій, як то вулиці Диспетчерська, Інженерна, Кондукторська тощо [8, с. 36, 47, 57].

З огляду на те, що назви професійно-виробничої групи, як правило, маркували простір навколо промислових об'єктів, можемо погодитися з думкою дослідника київської топоніміки Д. Данильчука, що "ці назви здатні виконувати функції просторових орієнтирів, успішно асоціюючись у свідомості користувачів із певними реаліями місцевої топографії" [4, с. 93]. Втім, це не означає, що інші топоніми позбавлені функції орієнтиру. Однак група антропонімічних чи радянських символічних назв у меншому обсязі може виконувати таку функцію.

Ойконімічно-топонімічна група. Країна Рад мала демонструвати світу інтернаціоналізм в дії – вільне, щасливе життя усіх націй і народів об'єднаних в єдиній країні – Союзі Радянських Соціалістичних Республік. Назви республік, міст, народів, географічних об'єктів СРСР на топонімічній мапі Харкова мали сприяти формуванню єдиного радянського народу, становленню нової радянської ідентичності. Такі назви об'єднано в ойконімічно-топонімічну групу. Вказаний маркер широко застосовувався у топонімічній політиці влади. Відсоток таких годонімів та агоронімів коливався в межах 6,7 – 25,3 %. В урбанімічному просторі міста з'явилися вулиці Абхазька, Хабаровська, Азербайджанська, Вітебська, Костромська, Тираспольська, Грузинська тощо. Як слушно зазначала, Л. Малес "місто адміністрацією розглядається як контурна карта, яка густо маркується політично значимими об'єктами з політико-адміністративної карти країни" [3, с. 119-120]. Втім, джерелом номінації харківських вулиць були й назви міст України: Тернопіль, Сімферополь, Одеса, Київ, Херсон, Львів.

Агломераційна група. Це годоніми номіновані за назвою місцевості, селища куди вела вулиця. Цей пласт топонімів почав формуватися ще в імперські часи. Урбанізаційні процеси другої половини ХХ століття значно розширили місто за рахунок включення в його межі приміських селищ. Цим пояснюється збільшення кількості таких топонімів у 1970-х років порівняно з попереднім періодом. До цієї групи нами були віднесені урбаноніми, що вказували напрямок або знаходились у новоприєднаних селищах: Олексіївська, Великоданилівська, Диканьовська, Немишлянська, Залютинська, Роганська та інші.

Позитивні та нейтральні топоніми. Складовою радянської модернізації було конструювання засобами мистецтва та масової інформації образу ідеальної держави майбутнього. Щасливе життя радянської людини позиціонувалось як результат успіхів соціалістичного будівництва. Утопічний образ безхмарного майбуття мав підтримуватися і позитивними назвами міських топонімів. Вже у 1920-х роках перші такі назви почали з'являтися в урбанімічному середовищі Харкова – вулиці Весела, Мирна, Щаслива [6, с. 277-289]. В наступні десятиліття їх кількість збільшується, до вже згаданих додаються Благодатна та Достатку, Дружби та Здоров'я, Квітуха та Калинова тощо. В абсолютному значенні їх максимальна кількість сягає 88 топонімів, що становить 3,7 %.

Оронімічна група. На формування урбанонімів Харкова мали вплив природно-географічні фактори. Топоніми вказаної групи утворилися від особливостей рельєфу та гідронімів. Порівнюючи відносну кількість топонімів за вказаним джерелом номінації виявилось, що в імперський час таких назв було значно більше, ніж у радянський. Наведемо цифри: з 1724 по 1914 рік їх було від 6,6 до 11,4%, а у радянські часи їх відсоток не перевищував 4,1. Одним з джерел номінації зазначимо річку Немишлю. Після включення Немишлянської слободи у межі міста у 1935 році, топонім набув ще більшої популярності. Додалися шість Немишлянських в'їздів, провулок та набережна. Також до цієї групи топонімів були включені назви, що характеризували місцевість, наприклад, Високогірні вулиця, провулок та п'ять проїздів, вулиця Кар'єрна у Жихорі, де розташований кар'єр по видобутку піску, два Лісопаркових провулки у масиві Померки, що у Лісопарку тощо [9, с. 88-89, 150, 194-195].

У групу *інші* віднесено топоніми, які не можуть бути включені у будь-яку із запропонованих груп, або ті, які неможливо ідентифікувати через відсутність документальних підтверджень. Вказана група топонімів виявляє тенденцію до зменшення, що засвідчує прогрес у вивченні адресної урбанонімії, а також певні успіхи влади в упорядкуванні міської топонімічної мапи. Такі годоніми як Безіменна, Коротка, Верхній, нумеровані топоніми Друга, Третя, Четверта, П'ята, не були включені у жодну із запропонованих груп. Через відсутність джерел неможливо класифікувати такі годоніми як Артюховська, Афанасівська, Яремівський, Голубовський тощо [9, с. 49, 50, 281, 122, 95]. Очевидно, що ці назви походять від імен або прізвищ людей, проте встановити ким вони були поки що не вдається.

Таким чином, підбиваючи підсумки, зазначимо, що найпоширенішим джерелом номінації харківських вулиць за радянської доби певнено стали антропоніми та ойконімічно-топонімічні назви. З'являлися імена, які не мали жодного стосунку ані до Харкова, ані до слобідської чи української історії. Втім, починаючи з 1970-х років у політиці пам'яті про "Велику Вітчизняну війну" акценти змістилися у бік вшанування місцевих героїв. Урбанонімічний простір Харкова ввібрав безліч географічних назв як України, так і терен СРСР. Незважаючи на численні трансформації топонімічної мережі, третьою за кількістю стала група імперських урбанонімів. У повоєнні роки спостерігається тенденція до незначного збільшення таких топонімів. Четвертою за чисельністю, але не за впливом на індивіда, стала група радянських ідеологічних маркерів. З огляду на те, що геоніми цієї групи концентрувалися у центральній частині міста або у спальних районах де протікає повсякденне життя мешканців, такі назви були постійно у центрі уваги. Починаючи з 1960-х років неухильно зростала чисельність топонімів агломераційної групи. Це стало одним із наслідків урбанізаційних процесів. За радянських часів суттєво зросла кількість топонімів професійно-виробничої групи. Серед інших маркерів, що формували урбанонімічне середовище Харкова у радянську добу, зазначимо позитивні та нейтральні назви, назви-ороніми, топоніми, що відображали героїку "Великої Вітчизняної війни". Перспективи подальшої розробки теми полягають у подальшому поглибленні та розширенні класифікації адресної урбанонімії Харкова у наступні історичні періоди, наприклад, за часів незалежності.

Джерела та література

1. Кравченко В. В. Столиця для України // Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії / В.В. Кравченко. – К., 2011. – 358 с.
2. Кравченко В. В. Харьков / Харків: столиця Пограничья / В. В. Кравченко. – Вильнюс, 2010. – 358 с.
3. Весь Харьков на 1925 год. – Х.: Коммунист, 1925. – 291 с.
4. Список улиц города Харькова в алфавитном порядке с указанием с указанием номеров районного узла и доставочного отделения. – Х.: [Б. и.], 1936. – 44 с.
5. Список улиц, переулков и площадей гор. Харькова (по новым и старым названиям) в алфавитном порядке / [сост. П. М. Иванов]. – Х.: Издание Харьковского главного почтамта, 1938. – 220 с.
6. Список вулиць міста Харкова / [упоряд. виконком Харківської міськради депутатів трудящих]. – Х.: Харківська книжково-газетне видавництво, 1954. – 198 с.
7. Список улиц, переулков, проездов, въездов и площадей города Харькова по состоянию на 1 октября 1959. – Х.: Почтамт, 1959. – 641 с.
8. Почтово-телеграфный справочник Харькова. – Х.: Прапор, 1973. – 390 с.
9. Почтово-телеграфный справочник Харькова. – Х.: Типография № 16, 1989. – 224 с.
10. Малес Л. Символічні зміни в просторі міста в соціокультурних контекстах ХХ століття / Л. Малес // Грані. – 2014. – № 9. – С. 117-122.
11. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1985. – 182 с.
12. Держархів Харківської обл., ф. Р-408, оп. 10, спр. 782, 149 арк.
13. Симоненко І. Шляхи деконструкції міфу Великої Вітчизняної війни в історичній пам'яті українського народу / І. Симоненко [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:// <http://old.niss.gov.ua/monitor/mart2009/4.htm>
14. Склокіна І. Є. Пам'ять про Другу світову війну та нацистську окупацію України в повсякденних практиках радянського суспільства (1953–1985) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія "Історія". – Харків, 2011. – Вип. 44. – С. 199-219.
15. Архівний відділ Харківської міської ради, ф. 1, оп. 9, спр. 39, 476 арк.
16. Мосієнко О. В. Символічний простір Бердичева / О. В. Мосієнко // Intermarum. – 2014. – № 1. – С. 31-40.
17. Данильчук Д. В. Назви вулиць Києва, вмотивовані лексикою виробничо-технічної сфери, в топонімічній системі міста / Д.В. Данильчук // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 26. – 2011. – С. 84-94.

Takhtaulova M. Y. The Soviet Kharkiv address urbanonyms clasifiation

The article is devoted to the urbanonyms of soviet Kharkiv. The urbanonyms have been classified by the nomination sources. The place-names array has been divided into semantic groups: imperial names, soviet ideological markers, "Great Patriotic War" markers, anthroponyms, group of professional names, oikonymic group, agglomeration group, positive and neutral names. The trends of the Kharkiv toponymic area formation and reconstruction have been identified. The connections of soviet ideological policy changes and toponymic area transformation have been shows. Propaganda of proletarian internationalism, industrialization, scientific and technological progress, Joseph Stalin personality cult establishment and debunking, establishment of "Great October Socialist Revolution" and "Great Patriotic War" cults have been influenced on the Kharkiv toponymic area transformations.

Key words: urbanonim, place-name, source of nomination, ideology, toponymic policy, Kharkiv.

Тахтаулова М. Ю. Классификация адресных урбанонимов советского Харькова по источникам номинации

Статья посвящена анализу адресной урбанонимической карты советского Харькова на основании классификации урбанонимов по источникам номинации. Автор очертила тенденции формирования и реконструкции урбанонимического пространства города в советский период. Охарактеризовано трансформацию топонимов, которые отображали изменения акцентов в идеологической политике союзного и республиканского руководства: пропаганда пролетарского интернационализма, индустриализации, научно-технического прогресса, формирования культа личности И. Сталина и преодоление его последствий, конструкция других гражданских культов: Великого Октября и Великой Победы.

Ключевые слова: урбаноним, топоним, источник номинации, идеология, топонимическая политика, Харьков.